

Sten Ottosson

SVERIGE SOM FÖREBILD

En diskussion om svenska självbilder med utgångspunkt från tre reseberättelser/reportage från andra hälften av 1930-talet.

Inledning

När den svenske utrikesministern Östen Undén talade vid Sveriges inträde i FN 1946 konstaterade han:

Här i Förenta Staterna – det land vars gästfrihet vår organisation åtnjuter – har Sverige ofta kallats för ”medelvägens land”, detta med hänsyn till våra metoder att lösa våra inre sociala problem. Vi acceptera gärna denna karakteristik och skulle vilja förtjäna den såsom tillämpning även på vår hållning till internationella problem, som sätta olika länder i motsättning mot varandra.¹

Denna formulering var en direkt hänvisning till den amerikanske journalisten Marquis Childs bok *Sweden, the Middle Way*,² vilken utkommit före kriget. Den bild Childs gett av Sverige var något som den svenske utrikesministern inte bara instämde i utan också önskade lyfta fram som en förebild även för utrikespolitiken. Denna önskan framfördes inför det mest internationella forum som tänkas kunde, det nyskapade FN.

Inom forskningen om stater och internationella relationer har, under det senaste decenniet, alltmer intresse fokuserats kring staters självbilder, deras prestige, rykte eller image. Under det kalla kriget dominerade den maktrealistiska teorin analyserna. Stater styrdes av sina egna maktintressen. Den internationella politiken kunde analyseras efter parametern realism – idealism.³ Det mer svårtolkade internationella läget under 1990-talet öppnade dock för flera olika analysinriktningar. Inte minst har historiska erfarenheter kommit att utgöra en viktig förklaringsaspekt.

Följande artikel skall ta upp den svenska självbild som Östen Undén syftade på i sitt anförande. Exempel på denna kommer att hämtas från tre reseberättelser/reportage från andra hälften av 1930-talet. En fördjupad analys av svensk självuppfattning under 1900-talet, vilket denna artikel endast kan antyda, borde kunna skapa ökad förståelse för modern svensk politisk historia.

1930-talet

1930-talet utgör en brytningstid i det moderna Sveriges utveckling.⁴ Forskare har använt olika begrepp och benämningar för att känneteckna förändringarna vid denna tid: ”formativt moment”⁵, ”den historiska kompromissen”⁶, socialdemo-

STEN OTTOSSON

kratins övergång från klassparti till folkparti⁷ och ”Saltsjöbadsanda”. Begreppen antyder att en fundamental förändring av det svenska samhället skedde under dessa år. Byggandet av den svenska välfärdsstaten, folkhemmet, tog fart. Demokratin, som stadfästes under 1910-talet, kom att fördjupas. De starka klassmotsättningar som framträdde under 1920-talet och inledningen av 1930-talet förbyttes i en viss ömsesidig respekt. Därigenom kunde också en socialdemokratisk regering accepteras. Den socialdemokratiska regeringen under Per Albin Hansons ledning, som tillträdde 1932, kom att få en helt annan stabilitet och varaktighet än de kortlivade regeringar som funnits under 1920-talet. Genom uppgörelsen med bondeförbundet fick regeringen ett utökat parlamentariskt stöd. Sverige lyckades också relativt snabbt ta sig ur depressionen. Det försämrade internationella läget mot slutet av 1930-talet snarast förbättrade orderingångarna till den svenska industrin. Medan ett världskrig ryckte närmare och diktaturer fick ökat inflytande blomstrade svensk industri och demokrati. Åtminstone var detta en bild som kunde ges av Sverige vid denna tid. Den hotande krigsfaran ökade också behovet av nationell enighet och sammanhållning.

Tre reportage

Den redan omnämnde amerikanske journalisten Marquis Childs bok *Sweden, the Middle Way* utkom 1936. Samma år reste den svenske litteraturkritikern och akademiledamoten Fredrik Böök genom Sverige från söder till norr. De artiklar som först publicerades i Svenska Dagbladet utgavs redan före årets slut i bokform under namnet *Det rika och fattiga Sverige*.⁸ Slutligen analyseras, i denna artikel, även den kanske mest kända av moderna svenska reportage: Ludvig ”Lubbe” Nordströms *Lort-Sverige*.⁹ Boken hade sitt ursprung i radioreportage från en resa i Sverige, vilka senare publicerades i tryckt form 1938. Genom användningen av detta då nya medium fick reportagen ett mycket stort genomslag.¹⁰

Reseberättelser, eller reportage, utgjorde ett uppskattat inslag i bokfloran vid denna tid. Störst uppmärksamhet tilldrog sig kanske Sven Hedins berättelser från sina resor, men även Fredrik Böök var flitig att publicera reseberättelser. Han hade vid tiden för *Det rika och fattiga Sverige* publicerat en mängd sådana. Redan 1926 genomförde han en Sverigeresa som i bokform fick namnet *Resa i Sverige. Från Smygehuk till Pajala*.¹¹ Även Lubbe Nordström hade prövat på genren. 1930 reste han runt i landet och granskade jordbruksförhållandena.¹²

Intresse för samhällsförändringarna i Sverige började även uppstå i omvärlden. Flera böcker av utländska författare publicerades under 1930-talet, varav Childs bok är den för eftervärlden mest bekanta. Childs hade redan innan författandet av *Sweden, the Middle Way* intresserat sig för Sverige och publicerat en artikel.¹³ Han fortsatte att skriva om Sverige och utökade med nya kapitel till senare utgåvor av boken. När han 44 år senare, 1980, återkom för att granska Sverige i *Sweden: The Middle Way on Trial* var bedömningen dock övervägande negativ.¹⁴

Ett brytningsskede?

Det svenska ekonomiska "undret" var ett huvudskäl till Marquis Childs bok. Boken utgjorde lika mycket inslag i amerikansk debatt som i svensk. Det svenska exemplet skulle ge stöd åt president Roosevelts sk New Deal-politik genom att visa att ökat statligt inflytande inte nödvändigtvis behövde innebära förlust av medborgerliga fri- och rättigheter eller nedbrytande av privat förmögenhetsbildning.¹⁵

Enligt Childs hade förhoppningarna efter den ekonomiska kollapsen i USA övergått från de större staterna, som USA och Sovjet, till de mindre. Bland sådana stater framträdde inte minst de skandinaviska. Den internationella kris som följde på börskraschen 1929 kom Sverige att övervinna relativt snabbt, även om följderna till en början blev hårda även här. Sverige kom att finna lösningar på både den ekonomiska krisen och demokratins kris, utan att överge demokratin, utan att förfalla till kommunism eller fascism/nazism. Denna utveckling skedde trots att landet till en början uppvisade liknande symptom som andra stater, vilka gick ett värre öde till mötes. Sverige kunde därför lyftas fram som förebild. Ett sentida exempel på detta fick vi i BBC:s stora Tv-serie om *Folkets århundrade* som sändes för något år sedan. I Sverige fanns en medvetenhet om detta redan under slutet av 1930-talet.

Childs skrev sin bok för en amerikansk publik och märkligt nog översattes denna aldrig till svenska. För den amerikanska läsekretsen var det viktigt att betona skillnaderna mellan den svenska politiken och den som fördes i Sovjet. Enligt Childs hade svenskarna inte alls övergett kapitalismen, utan tvärtom gett ny fart åt den kapitalistiska ekonomiska ordning som stött på patrull i USA. Sverige var nästan det enda landet där kapitalismen fungerat under de senaste årtiondena. I boken är det just de åtgärder som gjorts i Sverige för att uppnå detta som fångar Childs intresse. Enligt honom låg förklaringen till Sveriges snabba återhämtning efter depressionen i den ordnade ekonomin och de insatser mot monopol och koncentration av rikedom som genomförts. Stat, konsumenter och producenter hade trätt in för att hindra kapitalismens självdestruktivitet. Det är också dessa olika insatser som utgör grunden för kapitelindelningen i boken.

Även de svenska berättarna uppfattade samtiden som en brytningstid. Detta syns redan i titeln på Bööks bok. Det rika (nya) ställdes mot det fattiga (gamla). Under en nästan en och en halv månad lång bilresa, med tyngdpunkterna förlagda till Skåne, Värmland och Norrland, försökte Böök se vad som var gammalt, men främst vad som var nytt. Det nya Sverige kännetecknades av demokrati, industriell utveckling, folkbildning och välfärdspolitik. De främsta exemplen på detta fann han i de moderna industriorter som han besökte under resan. Mot det nya ställdes det gamla i form av antingen dåliga arbets- och bostadsförhållanden, föråldrade produktionsformer eller mer oprecist formulerat som "romantiken". Historikern, och sedermera landshövdingen i Göteborgs och Bohus län, Per Nyström, som medföljde Böök på resan, betonar i en senare artikel den optimistiska tonen i Bööks bok. Även denne hade fångats av den optimism som vid 1930-

STEN OTTOSSON

talets mitt fanns i det svenska samhället och då särskilt hos socialdemokratins företrädare.¹⁶ Bööks biograf, Svante Nordin, betonar i sin tur att boken är uppbyggd efter ett antal ideologiska teman typiska för idéklimatet i 1930-talets Sverige: Per Albins folkhem, den brittiske industrimannen och politikern Monds klassamarbetslära, Ludvig Nordströms Norrlandsutopier, Childs bok och makarna Myrdals bok *Kris i befolkningsfrågan*.¹⁷

Det kan förefalla något märkligt att i denna artikel ta med Lubbe Nordströms kraftiga vidräkning med bostadsförhållandena på den svenska landsbygden. Lubbe önskade utmana ett, i hans tyckte, allt för långt gånget svenskt självförhållande. Trots vår rikedom och stolthet så fanns det fortfarande mycket elände kvar. Men i kritiken av kvardröjande fattigdom och smuts fanns även en motbild. *Lort-Sverige* ställdes mot det framväxande *Villa-Sverige*. Den positiva bilden utgjordes av prydliga, hygieniska hem bebodda av ett rent folk. Närmast detta ideal kom, för Härnösandsfödde Lubbe, Norrland och norrlänningarna. Ännu så länge fanns dock Lort-Sverige och Villa-Sverige sida vid sida. Lubbe, som till och från var nära befryndad med socialdemokratien, hade redan tidigare lyft fram Sverige som en modell.¹⁸ Sverker Sörlin har pekat på likheterna mellan Lubbes resa och Linnés resor. Liksom Linné sökte Lubbe efter det ekonomiskt nyttiga, hur man kunde ta hela landet i anspråk. I Lort-Sverige formulerar han den rättframma frågan om hur vi skötte vårt folkkapital. Men medan Linné noterade olika naturtillgångar såg Lubbe människans triumf över naturen i form av fabriker, byggnader och tekniska nymodigheter.¹⁹

Klassutjämning, ståndscirkulation och demokrati

Vad uppmärksammade de tre författarna som tecken på samhällsförändring? Alla lyfte de fram klassutjämning och ståndscirkulation. Sådana förändringar förenades med uppfattningen om utökad demokrati. Tydligast kommer detta till uttryck hos Böök. Denne konstaterade att klasskillnaderna utplånades i Sverige. Det gamla förhållandet mellan herrar och tjänare höll på att ersättas av en ny gemensamhetskänsla. Detta var inget som han såg negativt på. Tvärtom ansåg han att möjligheterna att komma överens ökat när bitterheten och misstroendet mellan de motsatta lägren hade minskat. Även om han konstaterade att det fortfarande fanns klasskillnader kvar hade dock inställningen till dessa förändrats. Redan tanken på djupa klasskillnader mellan svenska medborgare var oss numera förhatlig. Enligt Böök var det enda aktuella problemet frågan om underklassens avskaffande överhuvudtaget. Inget annat samhällssystem än det som inriktade sig på detta kunde i längden värna svenska sinnen, ansåg han. Klassutjämningen hade, enligt Böök, dessutom lett till en ny ekonomisk ordning. Den liberala kapitalismens "laissez-faire" var i princip övervunnen, vinstbegäret var tämjt och underordnat ett högre sammanhang. I industrisamhället Sandviken kunde han finna exempel på detta. Orten utmärktes av solidaritet och samhällsanda.

1930-talet var den period då Fredrik Böök politiskt närmade sig vänstern. Böök kan ses som en tragisk figur. Under det så starkt ideologiskt präglade 1900-talet hade han en förmåga att vid viktiga tillfällen välja ”fel” ideologier. Under första världskriget hade han ställt sig på Tysklands sida och känt besvikelse efter Versaillesfreden. Troheten mot Tyskland ledde till att han även under andra världskriget tog parti för detta land. Vid tiden för *Det rika och fattiga Sverige* uttryckte han viss sympati för det stalinistiska Sovjetunionen. Hans val av den vänsterradikale historikern Per Nyström som sällskap på resan kan också ses som ett tecken på hans politiska ställningstaganden vid denna tid. Boken innehåller också termer hämtade från marxistisk ideologi. Inom forskningen om Böök menar Tomas Forser, i sin avhandling, att Böök vid denna tid inte anslöt sig till marxistisk ideologi och får stöd av sin morbror Per Nyström. Svante Nordin lägger dock mer vikt vid Bööks politiska vänstersympatier vid denna tid.²⁰

Böök ger uttryck för en organismtanke när han lyfter fram en, av politiska doktriner och slagord oberoende, gemensamhetskänsla. Det bästa exemplet på denna fann han på Bofors i Karlskoga. Här var alla inordnade på sin plats i det stora företaget, vilket skapade värden till allas vårt bästa. Vad som var mitt och ditt i det gemensamma verket kunde ingen analys reda ut. Med en analogi fann han att liksom detta var fallet med Bofors så var det detsamma med det moderna samhället.

Även Childs betonar klassutjämnningen. En orsak till denna ser han i följderna av Kreugerkraschen, vilken drabbat många familjer i den övre medelklassen med en försämrad ekonomisk position som följd för dessa. Childs understryker samförståndet och samarbetet i Sverige. Ett tecken på detta ser han i att Landsorganisationen och arbetsgivarorganisationen lärt sig respektera varandra. Lubbe Nordström hade en positiv syn på den klassutjämnning han kunde iakttä. Alla gamla klassgränser hade, enligt honom, fallit.

Demokratien spelade en stor roll i Childs analys. Den politik som förts i Sverige hade skett till hela folkets nytta och utan större konflikter. Han betonade det svenska avståndstagandet från diktaturerna. Högern hade i riksdagen tagit avstånd från fascismen och socialdemokratien hade gjort detsamma med kommunismen. Svenskarna gillade inte totalitära stater, konstaterade han. Detta gällde både fascistiska sådana och kommunistiska. Dessa konstateranden gjorde Childs säkert med tanke på att lugna den amerikanska läsekretsen. Överlag betonade Childs pragmatismen i det svenska handlandet. Svenskarna var inte så intresserade av ideologi och politiska system, utan endast av att få den sociala ordningen att fungera. Han intar ofta en klart pro-socialdemokratisk hållning och kritiserar andra partier. Detta syns inte minst när den socialdemokratien närstående kooperativa rörelsen hyllas och beundras, medan jordbrukskooperationen inte alls får samma positiva värdering.

Det är däremot svårare att upptäcka direkt nationalistiska beskrivningar i böckerna. Ett något starkare nationellt drag framträder emellertid i *Lort-Sverige*. Denna bok skrevs två år efter de övriga och nära inpå det andra världskrigets

STEN OTTOSSON

utbrott. Antagligen hade behovet av nationell enighet och samling stärkts vid denna tid. Det framgår dock tydligt att författarna företräder samma ideal. När åskådningsexempel skall väljas är det samma expansiva industriorter som lyfts fram. Här besöks industrier/orter som Bofors, Kiruna, Sandviken och, kanske högst värderat, det helt nya samhället Boliden.

Det moderna

De första decennierna av 1900-talet kännetecknades av starkt nytänkande inom konstarterna, av modernism. Inom byggnads- och inredningsarkitektur kom den tyska Bauhaus-rörelsen att utöva starkt inflytande. Stockholmsutställningen 1930 presenterade dessa idéer för en bredare publik. Den nya generation svenska arkitekter som trädde fram vid denna tid kom att, för eftervärlden, starkt förknippas med 1930-talets politiska förändringar. Det är inte förvånande att Per Albin Hansson karakteriserade sin samhällsvision som ett hus, ett hem.

Byggande är också något som alla de tre författarna intresserar sig för. *Sweden, the Middle Way* är fylld av exempel på detta. Överallt tycktes folket bygga i detta land. Childs beskriver i närmast romantiska termer hur hela familjen under dygnets olika timmar bidrar till att bygga sitt hem, sitt "magic house". Childs ser till och med likheter mellan trender i hantverk/konst och politik. Han kopplade konstens och hantverkets pånyttfödelse i Sverige till harmonin och välståndet i landets sociala och politiska liv.

In the rebirth of the arts and crafts that occurred in Sweden from 1915 to 1930 it is difficult not to see a clear relationship to the harmony and well-being of the country's social and political life.²¹

Enligt Childs liknade slagordet "Vackrare vardagsvara" socialdemokraternas politiska slagord. Det var överhuvudtaget mycket som var estetiskt tilltalande i Sverige, i Childs ögon. Kooperationens varor och butiker var inte bara av god kvalitet och funktionsdugliga utan också estetiskt vackra. Den svenska förkärleken för ljusa träslag gjorde att lägenheterna blev ljusare. Till och med statsministern Per Albin Hanssons kontor gick i modern stil. En yttersta konsekvens av denna modernism kunde Childs se i Sven Markelius kollektivhus. Childs verkar ha haft mycket goda personliga kontakter i konstnärskretsar. Av förordet att döma bodde han en tid hos Carl Milles under sin Sverigevistelse.

För Lubbe Nordström utgjorde välbyggda och hygieniska hus motbilden till all den smuts han såg på landsbygden. Trots att hans bok mest upptogs av skrämmande exempel på undermålig bostadsstandard så konstaterade han en positiv utveckling. Kännetecknen för denna var förekomsten av sådana ting som vattenledning, slask, elektrisk kokplatta, rostfri diskbänk, centralvärme, tvättställ med rinnande vatten, och korkmatta på golvet. Detta var tecken på Villa-Sverige. Ett ideal kunde han finna i Skutskär med bolmande fabrikkorstenar och HSB-hus i funkisstil. En annan förebild återfanns i Pajala hos en man som med egna händer

byggt upp ett modernt, stilrent hus med alla faciliteter. Dessutom noterades som någonting positivt att samme man var ledande inom JUF (JordbrukareUngdomens Förbund). De statliga bidrag som skulle förbättra bostadsstandarden uppmärksammades av alla författarna. I de tre böckerna nämns också funktisstillen åtskilliga gånger som exempel på det som var modernt.

För Böök var egnahem, villaförstäder och moderna samhällen tecken på det nya, rika Sverige. I Borås konstaterade han att konstsilkesfabrikens lokaler var nybyggda, ljusa och utgjordes av luftiga salar där arbetstekniken nått sin fulländning. Idealet återfanns i det nya samhället Boliden. Detta var skapat av vetenskapen och industrin och var, enligt Böök, Sveriges modernaste samhälle. Han förknippade detta med välbehag och estetisk lust. Blicken föll aldrig på något fult, vanvårdat eller ohygieniskt. Arbetarbostäderna var ypperliga. Denna förtjusning över Boliden delade Böök med Lubbe Nordström som även han besökte detta samhälle under sin resa.

Ett annat exempel på det moderna var den nya tekniken. Lubbe Nordström gav uttryck för stark entusiasm inför industribyggnader och andra exempel på industrialiseringen. Särskilt framhöll han Norrlands kuststäder med sina höga skorstenar. Industrierbetarna uppfattade han som rena och hygieniska, medan landsbygdens befolkning kännetecknades av smuts. Norrland framstod för honom som symbolen för det rena och nya. Genom integreringen av Norrland med övriga Sverige uppstod förutsättningar för en helt ny nationalism, enligt Nordström.²² Även Fredrik Böök kunde stanna upp i fascination inför industrier i Borås eller kraftverk och motorer i Norrland.

Även fortskaffningsmedlen utgjorde tecken på det moderna. Både Lubbe Nordström och Fredrik Böök for genom Sverige med bil. De lät sig också avfotografas vid dessa. Båda konstaterade de den förbättrade vägstandarden och de ökade servicemöjligheterna sedan deras respektive senaste Sverigeresor. Vägarna hade förbättrats, nya breda gator framträdde och vägarbeten pågick på många platser. Bensinstationer och bilreparatörer fanns tillhanda. I Skåne uppmärksammade Böök att barn åkte buss till skolan. I *Lort-Sverige* märker man även vilket genomslag radion hade. Genom denna och tidningarna hann ryktet ofta före Lubbe. En liten karavan av bilar kunde följa honom när han var på väg till någon eländig bostad. *Lort-Sveriges* berömmelse som Sverigeskildring grundar sig inte minst på den folkstorm som radioföredragen skapade. De tekniska landvinningarna innebar att Sverige till och med kunde mäta sig med förebilden i dessa sammanhang, USA.

En ny moral?

Hur såg betraktarna på samhällsutvecklingen? Accepterades denna? Alla de tre undersökta författarna ställde sig positiva till de viktiga samhälleliga förändringarna. Framstegsoptimismen frodades. Det gällde att bejaka utvecklingen. Däremot skiljde de sig åt i bedömningen av hur dessa förändringar påverkade människorna.

STEN OTTOSSON

Childs verkar inte resa några större invändningar mot förändringarna och företrädarna för dessa. Det inslag av statlig kontroll eller tvång som de nya politiska åtgärderna förde med sig reagerade han inte mot. Detta kunde gälla det indoktrinerande inslaget i kooperationens studiecirklar och bildningsverksamhet, personkontroll genom motbok eller den totalreglerade vardagen såsom den förutsattes fungera i Sven Markelius kollektivhus.

Fredrik Böök accepterade arbetarklassens nya roll. Denna kunde inte beskyllas för likgiltighet inför andliga värden eller bristande intellektuella intressen. Under besöket i Sandviken konstaterade han att många arbetare kunde tala engelska. Även arbetarungdomen berömdes. Böök noterade särskilt att det förhållandet att ungdomen uppträdde i ledigare klädsel inte ledde till att sedligheten försämrades.

Lubbe Nordström verkar däremot haft svårare att acceptera den nya tidens moral. Medan han bejakade de nya tekniska landvinningarna och såg det industriella Norrland som förebild så förhöll det sig annorlunda med en ny moral. Under sin Sverigeresa kommer han ofta in på den s k tjänarfrågan. I och med inflyttningen till städerna blev det allt svårare för landsbygdens befolkning att få tag på arbetskraft. Detta var särskilt tydligt då det gällde kvinnlig sådan. Att landsbygdens unga kvinnor inte längre ville mocka i ladugården eller uppbära ett slit-samt arbete i hem och småbruk var ett problem för Lubbe. Upprepade gånger lyfter han, med tydlig indignation, fram exempel på hur unga kvinnor föredrar ett flärdfullt, för att inte säga omoraliskt, leverne i städerna framför fortsatt liv på landsbygden. Att Lubbe ansåg orsakerna till detta vara svåra arbetsförhållanden och att männen inte tog tillräckligt ansvar för att hjälpa kvinnorna förändrade inte bedömningen. Betyget blev dåligt. Tydligast kommer detta till uttryck under vistelsen i Tornedalen. Här förenades kritiken med en viss nationalism, för att inte säga rastänkande. Enligt Lubbe var det ett omedvetet landsförräderi att jordbrukardöttrarna inte ville arbeta i ladugården utan lämnade detta arbete. Konsekvensen hade blivit att svenskornas plats övertagits av fin Skor från andra sidan gränsen. Trots att det rörde sig om en bygd med starka befintliga kontakter över gränserna så använde Lubbe mycket skarpa formuleringar.

Det rastänkande och användande av rasbegrepp som framträder i *Lort-Sverige* stöter en nutida läsare. Som många tidigare påpekat var sådana begrepp och diskussioner allmänna vid denna tid. Erfarenheterna av vad rastänkandet ledde till under krigsåren är något som eftervärlden kan dra lärdom av; en fördel som vi har till skillnad från deltagarna i 1930-talets svenska debatt. I en artikel har Göran Therborn pekat på flera ”mörka drag” i 1930-talets socialdemokratiska politik. Uppnåendet av makten hade sitt pris, vilket innebar avståndstagande från stöd till den spanska republiken, avvisande av antifascistiskt samarbete, restriktiv flyktingpolitik och yttre anpassning till Nazityskland.²³

Som jag redan konstaterat framträder ett tydligare nationalistiskt drag i *Lort-Sverige* än i de övriga böckerna. Det nationella syftet syns i diskussionen om pro-

blemen med att finna arbetskraft på landsbygden. Denna brist kunde, enligt Lubbe, leda till att Sverige måste öppnas för utländsk arbetskraft och då, så småningom, riskerade att befolkas av en annan folkstam. Genom *Lort-Sverige* går en tydlig underton av förakt för svaghet. Om och om igen under resan tar Lubbe upp frågan om den s k understödsandan. Den svåra ekonomiska situationen under början av 1930-talet hade lett till att många familjer blivit tvungna att leva på olika bidrag för att klara sig. De bidrag som gavs för att förbättra bostadsstandarden kan sägas vara en grundorsak till Lubbes resa. Det var bland annat genom dessa bidrag som Lort-Sverige omvandlades till Villa-Sverige. Detta förhållande hindrade inte att många exempel ges i boken på att dessa bidrag inte gavs till dem som främst behövde dessa. Att under lång tid leva på bidrag kunde emellertid också passivisera understödstagarna. Dessa kunde få svårt att ta sig ur detta beroende. Denna understödsanda sågs som ett problem. Runt om i Sverige tar Lubbe självmant upp problemet för att utröna hur förhållandet är i de trakter han just besöker. Ett sådant tänkesätt står i skarp kontrast till efterkrigstidens svenska samhälle där bidragstagande betonats som något man har rätt till och inte som något man skall stå med mössan i hand och tacka för. Tvärtom har svagheten snarast kommit att lyftas fram. I inget land i världen torde hänsynen till de svaga och eftersatta grupperna i samhället i så hög grad ha format den samhälleliga idealbildningen, konstaterar Alf W Johansson när det gäller svensk efterkrigsdebatt.²⁴

De hjältar Lubbe Nordström lyfter fram är också starka individer, starka män. I alla de tre böckerna framträder den nya tidens män. Framförallt är det de skickliga företagsledarna och de numera regeringsdugliga arbetarföreträdarna som förs fram. Det var industriledare och dugliga arbetare som utgjorde grunden för den framgångsrika svenska industrin. Följaktligen är det de nya industriella orterna som besöks på resan. Samma orter förekommer som exempel i alla böckerna. Childs lyfter i sin bok fram kooperationens och arbetarrörelsens ledare (män) som hjältar och förebilder. Han betonade deras alldagliga karaktär. Dessa män var inte bara politiskt skickliga utan också goda som människor. Som tecken på detta omnämnde Childs deras asketiska livsföring. Trots att de numera uppbar rikets viktigaste ämbeten levde de spartanskt och var medvetet underbetalda. Kooperationens ledare Albin Johansson hade låg lön och bodde endast i en trerummare och inte heller Per Albin Hansson bodde lyxigt trots att han var statsminister.

Ur Lubbe Nordströms landsbygdsperspektiv utgjorde provinsialläkarna de stora hjältarna. Från början hade han bestämt sig för att besöka både provinsialläkare och präster för att försäkra sig om läget på den svenska landsbygden. Tämmligen omgående avpolletterades emellertid den gamla tidens moraliska väktare på landsbygden, prästerna. De hade förlorat kontakten med människornas livsförhållanden, enligt Lubbe, som var skarpt kritisk mot dem. Tvärtom motarbetade prästerna ofta förbättringar på landsbygden och som läsare av *Lort-Sverige* kan man få intrycket att prästerna istället huvudsakligen inriktade sig på att få loss stora sum-

STEN OTTOSSON

mor pengar för att bygga om kyrkor och prästgårdar. I Villa-Sverige förlitade man sig inte på Gud utan på staten. En helt annan bedömning får provinsialläkarna. Dessa hade vid denna tid även en socialt övervakande roll på landsbygden, en roll som senare övertogs av andra yrkesgrupper. Det var inte heller främst deras medicinska uppgifter som Lubbe kommenterade. Genom sin sociala roll hade provinsialläkarna ersatt prästerna och prästgårdarnas roll som norm och förebild på landsbygden, konstaterade han. Under sin vistelse i Sandviken funderade även Fredrik Böök över prästernas roll. Efter en klen besökt gudstjänst fann han att den traditionella kyrkan inte längre kunde behålla ledningen i att styra kulturella eller andliga intressen. Det var nu istället den jordiska tillvarons problem som sysselsatte själarna.

Sverige som förebild

Vad menade då författarna när de lyfte fram Sverige som förebild? Marquis Childs bok kom under många decennier att utgöra sinnebilden för den positiva uppfattningen om Sverige. Den alltigenom positiva bild som framtonar i boken tilltalade svenskarna. Både Fredrik Böök och Lubbe Nordström refererar i sina reportage till Childs. Lubbe Nordström reagerade även positivt på Bööks bok, trots att Böök var en person och författare som han tidigare inte uppskattat.²⁵

Childs var dock inte alltid så tydlig med vad den av honom benämnda medelvägen innebar. Han växlade mellan olika beskrivningar. I *Sweden, the Middle Way* kunde den svenska ekonomin ses som en medelväg mellan socialiseringen i Sovjet och utvecklingen av kapitalismen i USA:

a fairly well-defined middle course ... between the absolute socialization of Russia and the end development of capitalism in America.²⁶

I senare utgåvor kunde Childs se medelvägen både som en väg mellan kapitalism och socialism respektive mellan kommunism och fascism.²⁷ Samtidigt har jag tidigare noterat att Childs var noga med att för den amerikanska läsekretsen betona den svenska ekonomins kapitalistiska karaktär.

Enligt Childs hade de skandinaviska länderna åstadkommit en grad av fred och förnuftigt levnadssätt som skulle komma att tjäna som standard och förebild för större nationer. Det var snarare genom exemplen än genom någon ideologi eller något system som Sverige kunde lära omvärlden. Childs betonade det praktiska, odogmatiska, kompromissen. I slutet av sin bok verkar Childs dock lite mer tveksam till om Sverige kunde tjäna som förebild. Kanske var förhållandena lite för speciella för att vi skulle kunna vara en förebild för omvärlden. Dessutom verkar han något osäker på om den interna enigheten kunde upprätthållas när det internationella läget såg allt mörkare ut.

Fredrik Böök kontrasterade det lugna och utvecklade Sverige mot oron i Europa. Sverige, där allt andades frid och välmåga, ställdes mot det kaotiska, febrila, av ekonomiska kriser genomplöjda Europa. På många områden var Sverige tekniskt,

industriellt ledande. Detta märks när han med viss stolthet uppmärksammar att företrädare från en mängd olika nationer besökte de svenska industrierna. Ett avståndstagande görs också från utvecklingen i Tyskland och Italien när Böök konstaterar att utvecklingen i Sverige skett med bevarande av demokratin. När Böök i slutet av sin reportagebok omnämner Childs bok refererar han till ordningen och de rationella kvaliteterna samt trevnaden och de moraliska värdena. Det låter som en idyll. Samtidigt fanns en viss oro även hos Böök. Vid nästa kris kunde partier till höger och vänster växa upp, vilket, enligt honom, ännu inte skett i så stor utsträckning i Sverige. Vid ett sådant läge skulle de försök som gjorts för att skapa bryggor och mellanformer mellan gammalt och nytt välsignas. Att han själv skulle bli offer för en sådan politisk strömkantring innebar en personlig tragedi.

Lubbe Nordströms *Lort-Sverige* utmanade svensk självförhållning. Sverige utgjorde ännu inte det lyckorike vi försökte framställa det som. Men i beskrivningen av Lort-Sverige fanns hela tiden motbilden, Villa-Sverige. Villa-Sverige fanns runt hörnet. Det höll faktiskt redan på att byggas. Detta nya rike utgjordes av rena, hygieniska bostäder med alla moderniteter bebodda av rena, hygieniska människor. Om detta genomfördes kunde Sverige leva upp till de överord om folkhemmet som världens föregångsland, vilka Lubbe reagerade mot. I likhet med Childs och Böök varnade även Lubbe för det hot som låg i att det kaotiska tillståndet i omvärlden kunde sprida sig även till Sverige.

När Östen Undén i FN 1946 lyfte fram Sverige som medelväg och förebild förde han vidare en debatt som redan skapat ett svenskt självmedvetande, en självbild. Medan stora delar av Europa låg i ruiner kunde Sverige med än starkare kraft tråda fram. Den svenska socialdemokratin hade mycket att vinna på att 1930-talet betraktades som vändpunkt och att de positiva inslagen i denna förknippades med detta parti.²⁸

Noter

- 1 Tal av Östen Undén vid Sveriges inträde i FN 19/11 1946, i *Aktstycken utgivna av Kungl Utrikesdepartementet. Förenta Nationernas generalförsamlings första ordinarie mötes andra del, New York 1946 m m*, Stockholm 1947.
- 2 Marquis Childs, *Sweden, the Middle Way*, New Haven, 1936.
- 3 För litteratur om den maktrealistiska teoribildningen, se t ex: Michael Joseph Smith, *Realist Thought from Weber to Kissinger*, Baton Rouge 1986, Jack Donnelly, "Twentieth-Century Realism", i *Traditions of International Ethics*, Edited by Terry Nardin & David R Mapel, Cambridge 1992 samt Björn Hettne, *Internationella relationer*, Lund 1992.
- 4 I Stig Hadenius, Hans Wieslanders och Björn Molins översiktsverk, *Sverige efter 1900. En modern politisk historia*, Stockholm 1971 konstateras t ex, s 144, att: "1930-talet kan därför karakteriseras som ett brytningsskede; den ekonomiska krisen förde fram nya värderingar och ett nytt ekonomiskt tänkande...". Stor enighet råder om att 1930-talet är ett strategiskt decennium i modern svensk politisk historia, enligt Per Thullbergs och Kjell Östbergs inledning till boken *Den svenska modellen*, under redaktion av nämnda män, Lund 1994.

STEN OTTOSSON

- 5 Bo Rothstein, *Den korporativa staten. Intresseorganisationer och statsförvaltning i svensk politik*, Stockholm 1992.
- 6 Walter Korpi, se t ex ”Den svenska arbetarrörelsens förutsättningar och strategier”, i *Den svenska modellen*.
- 7 Bengt Schüllerqvist, *Från kosackval till kohandel. SAP:s väg till makten*, Kristianstad 1992.
- 8 Fredrik Böök, *Det rika och fattiga Sverige. En sommarresa 1936*, Stockholm 1936.
- 9 Ludvig Nordström, *Lort-Sverige*, Stockholm 1938.
- 10 Karin Nordberg, *Folkhemmets röst. Radion som folkbildare 1925–1950*, Stockholm/Stehag 1998, s 280–286.
- 11 Fredrik Böök, *Resa i Sverige. Från Smygehuk till Pajala*, Stockholm 1926.
- 12 Ludvig Nordström, *Bonde-nöden*, Stockholm 1933.
- 13 Marquis Childs, ”Sweden: Where Capitalism Is Controlled”, i *Harper's Magazine* 1933 vol 167. Publicerad som pamflett med samma titel, New York: John Day 1934.
- 14 Marquis Childs, *Sweden: The Middle Way on Trial*, New Haven and London 1980.
- 15 Se John Logue, ”The Swedish Model: Visions of Sweden in American Politics and Political Science”, i *The Swedish-American Historical Quarterly*, 3/1999.
- 16 Per Nyström, ”Var Fredrik Böök marxist?”, i *Historia och biografi. Artiklar och essäer 1933–1989*, Lund 1989.
- 17 Svante Nordin, *Fredrik Böök. En levnadsteckning*, Stockholm 1994, s 301.
- 18 För det tidigare framlyftandet av Sverige som modell, se Otto Fagerstedt och Sverker Sörlin, *Framtidsvitnet. Ludvig Nordström och drömmen om Sverige*, Stockholm 1987 s 81–100, Sverker Sörlin, ”Utopin i verkligheten. Ludvig Nordström och det moderna Sverige”, i *I framtidens tjänst. Ur folkhemmets idéhistoria*, Stockholm 1986 samt Arne Ruth, ”The Second New Nation: The Mythology of Modern Sweden”, i *Daedalus*, spring 1984.
- 19 Sverker Sörlin, a a.
- 20 Tomas Forser, *Bööks 30-tal. En studie i ideologi*, Stockholm 1976, se i samband med redogörelsen för Sverigeresan, kapitel 6 Folkgemenskap i Sverige, s 71–96, Per Nyström, a a och Svante Nordin, a a, se särskilt kapitlet Uppbrottet, s 262–333.
- 21 Marquis Childs, *Sweden, the Middle Way, 25th anniversary edition with a new preface*, New Haven 1961, s 131.
- 22 Se även Sverker Sörlin, a a och Otto Fagerstedt – Sverker Sörlin, a a s 65–80.
- 23 Göran Therborn, ”Nation och klass, tur och skicklighet”, i *Den svenska modellen*.
- 24 Alf W Johansson, ”Neutralitet och modernitet. Andra världskriget och Sveriges nationella identitet”, i *Horisonten Klarnar. 1945 – Krigsslut*, redaktörer Bo Huld och Klaus-Richard Böhme, Stockholm 1995.
- 25 Svante Nordin, a a s 303 f.
- 26 Marquis Childs 1961, s 161.
- 27 John Logue, a a.
- 28 Se t ex Øyvind Østerud, ”Nationalism och modernitet. Ett skandinaviskt perspektiv”, i *Lycksalighetens halvö. Den svenska välfärdsmodellen och Europa*, Stockholm 1987 och Alf W Johansson a a.